

**ПОНЯТТЯ КАТЕГОРІЇ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ
У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА****THE CONCEPT OF CATEGORY OF CONSEQUENCES OF CRIME
IN THE THEORY OF CRIMINAL LAW**

**Сергєєва Т.В., к.ю.н., доцент кафедри
правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-науковий інститут права
Міжрегіональної Академії управління персоналом**

Стаття присвячена дослідженню поняття категорії наслідків злочину в теорії кримінального права. Зазначено, що будь-який злочин викликає негативні зміни в суспільних відносинах і породжує суспільно небезпечні наслідки. Зроблено акцент на непереборності наслідків злочину як на найістотнішій їх особливості. Зазначено, що в теорії кримінального права наслідки злочину класифікуються за різними підставами, зокрема, їх поділяють на дві великі групи: наслідки матеріального характеру й наслідки нематеріального характеру. До матеріальних наслідків належать майнова й фізична шкода. Нематеріальні наслідки є негативними змінами в об'єкті посягання, які пов'язані з порушенням тих або інших інтересів держави, суспільства й учасників суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом і не пов'язані з впливом на матеріальні предмети зовнішнього світу. Встановлено, що в науці й судовій практиці проблемним залишається питання об'єктивізації критеріїв встановлення тяжкості нематеріальних наслідків. Підкреслено, що з'ясування змісту поняття «істотна шкода» має важливість для теорії та судової практики. Виокремлено самостійний різновид наслідків злочину – наслідки управлінського змісту. Схарактеризовано, що шкода набуває комплексний характер у групі злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; здоров'я, життя, відносин власності; інтересів громадян, державних або суспільних інтересів або інтересів власника. Виокремлюють основні й додаткові наслідки злочину. Визначено, що підставою для виділення основних і додаткових наслідків є те, що суспільні відносини, на які зазіхає злочин, перебувають між собою у взаємозв'язку й взаємозалежності. Зроблено висновок, що категорія наслідків злочину є уніфікованим поняттям у межах кримінально-правової доктрини, що виражає юридичну природу й зміст наслідків злочину.

Ключові слова: шкода, склад злочину, наслідки злочину, матеріальні наслідки, нематеріальні наслідки злочину, наслідки управлінського змісту, кримінальний кодекс.

The article is devoted to the study of the concept of the category of consequences of a crime in the theory of criminal law. It is noted that any crime causes negative changes in public relations and has socially dangerous consequences. Emphasis is placed on the insurmountability of the consequences of the crime as their most significant feature. It is noted that in the theory of criminal law the consequences of a crime are classified on various grounds, in particular, divided into two major groups: the consequences of a material nature and the consequences of an intangible nature. The material consequences include property damage and physical damage. Intangible consequences are negative changes in the object of encroachment, which are associated with the violation of certain interests of the state, society and participants in public relations, protected by criminal law and not related to the impact on material objects of the outside world. It is established that in science and judicial practice the issue of objectification of the criteria for determining the severity of intangible consequences remains problematic. It is emphasized that clarifying the meaning of "substantial harm" is important for theory and jurisprudence. There is an independent type of consequences of the crime – the consequences of administrative content. It is emphasized that the damage becomes complex in the group of crimes against the authority of public authorities, local governments and associations of citizens; health, life, property relations; harm to the interests of citizens, state or public interests, or the interests of the owner. Distinguish the main and additional consequences of the crime. It is determined that the basis for the selection of the main and additional consequences is that the social relations affected by the crime are interconnected and interdependent. It is concluded that the category of consequences of a crime is a unified concept within the criminal law doctrine, which expresses the legal nature and content of the consequences of a crime.

Key words: damage, corpus delicti, consequences of the crime, material consequences, intangible consequences of the crime, consequences of administrative content, criminal code.

У науці кримінального права існує єдине розуміння того, що злочинні наслідки – це шкода об'єкту посягання, що заподіюється діянням. Будь-який злочин викликає негативні зміни в суспільних відносинах, тобто породжує суспільно небезпечні наслідки, що підтверджується визнанням класифікації складів за конструкцією та їхньому розподілу на матеріальні, формальні й усичені.

Є так звані формальні склади злочинів, які вважаються закінченими в момент здійснення тих або інших діянь незалежно від наслідків, що наступали. Доцільно визначити злочинні наслідки як суспільно небезпечний збиток, як дійсний, так і передбачуваний, що відбиває властивості злочинного діяння. Тому слід підтримати думку В.М. Кудрявцева, який вважає, що «всі злочини можна поділити на такі, які фактично заподіюють злочинні наслідки, й такі, які створюють реальну можливість їх настання» [1, с. 223].

Досліджуючи наслідки злочину, можна говорити про найістотнішу особливість злочинних наслідків – їхню непереборність. Звичайно ж, матеріальну шкоду в якійсь частині можна відшкодувати, але й у цьому випадку в потерпілих виникають певні страждання та переживання, які відбиваються на здоров'ї людини.

У теорії кримінального права наслідки злочину класифікуються за різними підставами. Ознайомимося з деякими із них. На думку М.І. Панова, М.І. Бажанова, такі наслідки в залежності від характеру й обсягу шкоди, заподіяної об'єктові, можуть бути розподілені на наслідки у вигляді реальної шкоди й на наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди [2, с. 100–101; 3, с. 232]. Вони вважають, що більшість злочинів завдають реальної шкоди. Вбивство, крадіжка, грабіж, диверсія, нанесення тілесних ушкоджень та інші злочини своїм наслідком мають конкретну й реальну шкоду, яка заподіюється об'єктові злочину. Разом із тим, чинне кримінальне законодавство в деяких випадках встановлює відповідальність за діяння, що не заподіюють реальну шкоду, але створюють реальну загрозу заподіяння такої шкоди [2, с. 101]. Розбіжності між реальним заподіянням шкоди й небезпекою (загрозою) його заподіяння не означають, що в разі загрози не відбувається об'єктивних змін у правоохоронуваних інтересах. У разі загрози також відбуваються шкідливі зміни в стані об'єкта, що свідчить про настання злочинних наслідків, які розглядаються в кримінально-правовому змісті як самостійний різновид наслідків.

Дійсно, в диспозиціях низки статей Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) є вказівка на створення небезпеки заподіяння тієї або іншої шкоди, як правило, життю людей, або настання інших тяжких наслідків. Причому, в порівнянні з кримінальним законодавством, що раніше діяло, кількість таких статей істотно зросла.

На думку одних авторів, наслідки злочину можуть мати матеріальний характер (ушкодження, розкрадання майна, заподіяння шкоди здоров'ю людини); моральний характер (приниження честі й гідності особи тощо); політичний характер (насильницька зміна або повалення конституційного ладу, захоплення державної влади); характер, що послаблює або підриває престиж влади й державного апарату. Інші вчені поділяють наслідки злочину на два види: прості й складні [4]. До першого належать ті, під час яких шкода заподіюється одному об'єктові, а до других – кільком об'єктам злочинного посягання. В залежності ж від виду безпосереднього об'єкта, якому діянням заподіюється шкода, наслідки можна розподілити на основні й додаткові [5, с. 102]. Так, шкода, яка заподіюється посадовою особою нормальної діяльності державного апарату в разі перевищення влади або службових повноважень (ч. 1 ст. 365 КК України), є основною, а шкода, яка заподіюється особі, якщо перевищення повноважень супроводжується насильством, застосуванням зброї або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 2 ст. 365 КК), – є додатковим наслідком.

Деякі дослідники (М.І. Бажанов, М.І. Панов, М.Й. Коржанський та інші) наслідки злочину поділяють на дві великі групи: наслідки матеріального характеру й наслідки нематеріального характеру [5, с. 100]. До матеріальних наслідків, на їхню думку, належить майнова шкода, заподіяна громадянам, юридичним особам і державі, й фізична шкода, заподіяна особистості. Нематеріальні наслідки є негативними змінами в об'єкті посягання, які пов'язані з порушенням тих або інших інтересів держави, суспільства й учасників суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом і не пов'язані з впливом на матеріальні предмети зовнішнього світу. До такої шкоди автори відносять шкоду політичну (злочини проти основ національної безпеки України), організаційну (посадові й військові злочини, злочини проти суспільного порядку й моральності), соціальну шкоду (злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина), а так само іншу шкоду [5, с. 101–102]. На нашу думку, всі перелічені різновиди наслідків злочину заслуговують на увагу й мають право на існування. Однак, як ми розуміємо, їх кримінально-правова характеристика була б неповною, якщо не враховувати такі фактори, як характер заподіюваної шкоди; правову форму викладу (опис у законі); значення наслідків для кваліфікації злочинів.

Як вже зазначалося вище, за характером шкоди наслідки злочину поділяються на матеріальні й нематеріальні. Матеріальні наслідки – це наслідки у вигляді фізичної або майнової шкоди. Фізична шкода є змінами, які наступають у потерпілого в результаті неправомірних посягань на його життя та здоров'я. Фізична шкода виражається в позбавленні життя, нанесенні тілесних ушкоджень, розладі здоров'я та заподіюється тільки людині. Найбільш тяжкою фізичною шкодою є смерть потерпілого, яка настає в результаті всіх видів убивств як умисних, так і необережних. Фізична шкода, яка заподіюється потерпілому, не має грошового вираження. Однак норми цивільного й кримінально-процесуального права передбачають, що у випадку заподіяння каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, організація чи громадянин, що заподіяли шкоду, зобов'язані відшкодувати потерпілому заробіток, утрачений ним внаслідок втрати або зменшення працездатності, а також відшкодувати витрати, викликані ушкодженням здоров'я (посилене харчування, протезування тощо).

Майнова шкода стосується майнової сфери потерпілого. Відповідно до ст. 22 Цивільного кодексу України,

збитки, які є одним зі способів відшкодування майнової шкоди, містять:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа понесла або мусить понести для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода), тобто це – не отримання матеріальних цінностей потерпілим, на одержання яких він міг з достатньою підставою розраховувати, якби не було скоєне злочинне діяння [6]. Таким наслідком може бути, наприклад, несплата в повному обсязі державного податку шляхом зниження вартості будинку, що продається. У такому випадку шляхом обманних дій продавця та покупця держава не одержує тих грошових сум, які вони повинні були сплатити під час укладання договору (ст. 192 КК) [7]. Слід зазначити, що упущена вигода – це ті наслідки, що, на жаль, найчастіше не враховуються кримінальним правом. І це легко пояснюється: упущена вигода не впливає на кваліфікацію злочину, тому що досить складно встановити причинно-наслідковий зв'язок між діяннями й наслідками у вигляді упущеної вигоди, а часом це зробити взагалі неможливо.

У чинному кримінальному законодавстві майнова шкода закріплюється по-різному. Водночас законодавець використовує різні терміни й словосполучення, наприклад, «шкода» (ст. ст. 232, 249 КК), «майнова шкода» (ст. ст. 192, 194 КК), «матеріальна шкода» (ст. ст. 176, 177, 206 КК) [7]. Це дає можливість припустити, що такі терміни, по-перше, мають самостійне значення, а по-друге, неоднозначно використовуються в законодавстві, що своєю чергою породжує достатні труднощі в тлумаченні й застосуванні норм кримінального законодавства. Так, незважаючи на досить часте використання в кримінальному праві понять майнова й матеріальна шкода, ознаки, критерії їх встановлення та закріплення не розроблені в такій галузі права, хоча певна розробка цих понять була розпочата в цивільному праві з урахуванням специфіки цієї галузі права.

Матеріальна шкода, на думку багатьох авторів, ширше за поняття майнової шкоди, тому що нею охоплюється зменшення майнових благ особи, що вже наступало в результаті злочину, або неминуче настане в майбутньому [8, с. 112]. Коли внаслідок скоєння злочину зменшується обсяг майнових благ певного громадянина, підприємства, установи чи організації, то йдеться про матеріальну шкоду. Але матеріальна шкода може відбуватися і тоді, коли порушуються немайнові блага особи (наприклад, життя, здоров'я особи). Таким чином, матеріальна шкода містить у собі пряму дійсну шкоду, упущену вигоду, а також витрати, які пов'язані з відновленням ушкодженого здоров'я громадянина.

Нематеріальні наслідки злочину – це наслідки, що мають немайновий характер. Під нематеріальними наслідками розуміється шкода, яка стосується внутрішньої (духовної) сфери потерпілого й посягає на нематеріальні блага, які належать особі від народження або через закон (честь, гідність, недоторканність приватного життя тощо), або порушує його особисті немайнові права (право на користування своїм ім'ям, авторське право, право на свободу слова, свободу світогляду й віросповідання та інше). Нематеріальні наслідки – це шкода, заподіяна об'єкту зазіхання, що виражається в порушенні інтересів учасників (суб'єктів) суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом і не пов'язані з фізичним впливом на предмети зовнішнього світу або на людину. Розрізняються два види нематеріальних наслідків злочину:

а) шкода, заподіяна інтересам особи (моральна, в галузі виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод

людини й громадянина, що охороняються кримінальним законом);

б) шкода, заподіяна у сфері діяльності державних та інших підприємств, установ та організацій.

У кримінально-правовій науці й судовій практиці проблемним залишається питання об'єктивізації критеріїв встановлення тяжкості нематеріальних наслідків. Тому їхнє встановлення та оцінка тяжкості повинні провадитися на основі всіх конкретних обставин справи. На жаль, кримінально-правова наука ще не виробила об'єктивних критеріїв оцінки нематеріальних наслідків, і тому навряд чи можна погодитися з тим, що такі наслідки взагалі не піддаються виміру. Якби це було дійсно так, стало б неможливим провести межу між злочином і провинною у випадках, коли вона лежить виключно в розмірі заподіяної нематеріальної шкоди; не можна було б встановити за ознакою настання «тяжких наслідків» нематеріального характеру кваліфіковані склади розголошення державної таємниці (ч. 2 ст. 328 КК), втрати документів, що містять державну таємницю (ч. 2 ст. 329 КК), зловживання владою або службовим становищем (ч. 2 ст. 364 КК) та інших.

Важливість для теорії та судової практики виявляється в з'ясуванні поняття «істотна шкода». На нашу думку, цим наслідком злочину охоплюється заподіяння:

- а) майнового збитку;
- б) організаційного збитку;
- в) фізичної шкоди, тобто шкоди життю та здоров'ю;
- г) моральної шкоди.

Так, наприклад, відносно злочинів у сфері службової діяльності в примітці до ст. 364 КК вказується, що істотною шкодою в ст. 364–367 КК визнається шкода, яка полягає в заподіянні матеріального збитку, що в сто й більше разів перевищує не оподатковуваний податком мінімум доходів громадян. Іншим різновидом істотної шкоди, але нематеріального характеру, є, як ми вже відзначали, порушення політичних, трудових, житлових та інших прав і свобод людини й громадянина, підрив авторитету й престижу органів державної влади або місцевого самоврядування, порушення громадського порядку, створення обставин, що ускладнює здійснення основних функцій установи, організації, підприємства.

Моральна шкода не має вартісної форми та її, зрозуміло, важко виміряти в кількісному розумінні. Докладніше зупинимося на питанні заподіяння моральної шкоди в результаті посягання на нематеріальні блага, у зв'язку з пошкодженням здоров'я, статевої недоторканності, честі й гідності особи. Честь і гідність – поняття взаємозалежні й характеризують особу. Вони невіддільні від неї та складають її найважливіші духовні блага. Так, приниження честі й гідності здійснюється в разі скоєння будь-якого навмисного злочину проти особи (ст. ст. 121–127 КК); деяких посадових злочинів (ст. 364, ст. 365 КК); хуліганства (ст. 296 КК) та іншого. Моральна шкода може спричинитися і в разі заподіяння шкоди майну, якщо останнє мало для власника не тільки «грошову», але й «ідеальну цінність» (наприклад, знищення рідкісних фотокарток, сімейних реліквій тощо). Однак кримінально-правового значення ця шкода набуває лише в тих випадках, коли на її заподіяння прямо вказує норма закону. Наприклад, ч. 2 ст. 365 КК передбачає відповідальність за перевищення влади або службових повноважень, якщо вони супроводжувалися насильством, застосуванням зброї або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями [7].

Як самостійний різновид наслідків злочину ми виділяємо наслідки управлінського змісту. У літературі вони одержали визначення ще і як організаційні. Вважаємо, що встановлення конкретної управлінської сфери дозволяє правильно оцінити як механізм заподіяння шкоди об'єкту, так і зміст такої шкоди. Під час оцінки наслідку організаційного або управлінського характеру варто виходити

з ширшого розуміння терміна «управління», що припускає функціонування державної влади в цілому як інституціонального явища. Відповідно, управлінська шкода заподіюється всіма злочинами, включеними в розділ XV Кримінального кодексу «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і кримінальні правопорушення проти журналістів» [7]. Шкода набуває комплексний характер у групі злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також здоров'я, життя, відносин власності, а також шкода інтересам громадян, державним або суспільним інтересам або інтересам власника.

Слід зазначити, що в залежності від правової форми викладу наслідків злочину в диспозиції статей можна виділити такі підгрупи:

1) наслідки злочину, які точно вказані (зазначені) в диспозиції статті Особливої частини КК (наприклад, ч. 1. ст. 115 КК передбачає наслідок у вигляді заподіяння смерті іншій людині);

2) наслідки злочину, які описані в інших нормативно-правових актах. Наприклад, заподіяння тяжкого, середньої тяжкості й легкого тілесного ушкодження здоров'ю (ст. ст. 121–125, 128 КК України);

3) оцінні наслідки злочину, тобто ті, які не закріплені в законі або іншому нормативно-правовому акті, а визначаються особами, які застосовують норми права на основі оцінки фактичних обставин скоєного, аналізу застосовуваної норми та її зіставлення з іншими нормами;

4) наслідки злочину, що впливають із норм кримінального закону;

5) альтернативні наслідки злочину, де в диспозиціях вказується декілька наслідків злочину. Наприклад, порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух, вчинене особою, відповідальною за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або його смерть – ст. 287 КК [7].

У залежності від значення наслідків злочину для кваліфікації та призначення покарання їх можна розподілити на:

- 1) передбачені як ознаки основних складів;
- 2) передбачені як ознаки кваліфікованих складів злочинів;
- 3) не передбачені в законі, але мають значення для призначення покарання, як обставини, що пом'якшують або обтяжують його.

Деякі фахівці виокремлюють основні й додаткові наслідки злочину. Підставою для виділення основних і додаткових наслідків є те, що суспільні відносини, на які зазіхає злочин, перебувають у взаємозв'язку й взаємозалежності. Суспільні відносини дуже тісно переплітаються з іншими суспільними відносинами, впливають на них і зазнають з їх боку такого ж впливу. Під час порушення тих або інших суспільних відносин неминуче в тій або іншій мірі деформуються й інші, пов'язані з ним суспільні відносини. Тому під час скоєння злочину звичайно заподіюється шкода не одним, а декільком суспільним відносинам.

Отже, аналіз стану наукової розробленості питань визначення категорії наслідків злочину в кримінально-правовій доктрині свідчить про необхідність подальших наукових розробок у зазначеному напрямі дослідження, зокрема щодо формулювання поняття категорії наслідків злочину й визначенні її юридичної природи, окресленні теоретичних аспектів класифікації наслідків злочину й іншого.

Наслідки злочину – це негативні, суспільно шкідливі зміни в об'єкті кримінально-правової охорони або створення реальної загрози настання таких змін, що проявляються як результат злочинного діяння (дії або бездіяльності) й пов'язані з таким діянням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва : Юристъ, 2004. 304 с.
2. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. 106 с.
3. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник для студентов юридических вузов и факультетов / под ред. профессором М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Таця. Харьков : «Право», 1999. 400 с.
4. Ковалев М.И. Общественно опасные последствия преступления и диспозиция уголовного закона. *Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки. Межвузовский сборник научных трудов.* Свердловск, 1990. С. 14–22.
5. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др. ; под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Таця. Киев : Юринком Интер, 2003. 512 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст.131.
8. Миколенко О.М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2005. 220 с.